

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KODUKOHT JA TEELEIDMINE*

Kaplinski kirjutatust

ENE-REET SOOVIK

Luuleliselt liigendatud proosapalas „Jää ja kanarbik. Migrandi märkmeid” on Jaan Kaplinski oma luuletusi ja jutte kirjeldanud koduotsimise lugudena, täpsustades, et need on „olevate ja olematute, võimalikkude ja võimatute kodude antoloogiad” (Kaplinski 1989: 1446). Kodu ja kodutunde kujutamine Kaplinski loomingus on köitvalt nüansirikas ja mitmekesine, keskendudes erinevate, aja vältel mõneti muutuvate dominantide ümber. Kord olen juba teinud katse Kaplinski luulelistes „koduantoloogiates” mingit kulgu ja korrapära avastada ning erinevaid kodutüüpe ja nende võimalikku teisenehmist märgata (vt Soovik 2013). Kõige reljeefsemalt esile tulevate kodulaadide kirjeldamiseks võib välja pakkuda näiteks selliseid märksõnu: inimesele paratamatult omase maailma heidetusega seostuv eksistentsiaalne kodu; ebapüsiv ning koduga tavapäraselt assotsieeruvast turvatundest lahutatud efemeerne kodu; hõllanduslikult ja traditsiooniliselt mälestustega seonduv nostalgiline kodu; inimsuhete sõlmpunktina ilmnev perekeskne interpersonaalne kodu; tekstiruumis ja võimalik ka, et sellele empiirilises maailmas vastavas kohas eristuv lokaliseeritud kodu ning viimaks sisemise kodutundena avalduv internaliseeritud kodu.

---

* Artikkel põhineb A. H. Tammsaare Muuseumi korraldatud konverentsil „Kodu kuvand eesti kirjanduses läbi aegade” 1. detsembril 2014 peetud ettekandel. Inglisekeelsed tsitaadid on tõlkinud artikli autor.

Artiklis keskendutakse eelkõige ühele Kaplinski „antoloogiates” ette tulevatest koduvõimalustest, lokaliseeritud kodule, mis on neist kõige ruumikeskem. Püütakse vaadelda kodu võimalikke piire ning autorimina suhestumist nendega, paiknemist ja liikumist neis ja üle nende. Kaplinski tekstidest piirdun hetkel kolme erinevas mahus, žanris ja staatuses ilmunud üksusega, milles kõigis tuleb lokaliseeritud kodu ette olulise telje või raamina. Varaseim neist on 1985. aastal ilmunud luulekogu „Õhtu toob tagasi kõik”, mis lisaks luuletaja originaalloomingule sisaldab ka rahvalaulu- ja tõlketekste ning milles Kaplinski luule muutub tajutavalt proosa sarnaseks – Hasso Krull ongi iseloomustanud Kaplinski seda tüüpi luulet „pilt-esseedena”, mis toimivad otsest sillana Kaplinski luule ja proosaloomingu vahel (Krull 2000: 939). Luulekogule lisandub proosaluuletet „Läbi metsa”, mis pärineb kogumikust „Tükk elatud elu” (1991) ning on andnud pealkirja ka ühele Kaplinski inglise keelde jõudnud luulevalikule („Through the Forest”, 1996). Nagu pealkirigi ütleb, minnakse proosaluuletuses tõesti metsa ja tullakse sealt tagasi. Selle kõrvale asetub päris vastne proosaraamatuke „Mõtsa ja tagasi” (2014), milles tehakse sedasama, kuigi ei käida nii kaugel – „A mõtsah piät inemine iks käümä”, nagu raamatus sedastatakse (Kaplinski 2014b: 12). Neis kõigis näib lokaliseeritud kodu esmalt eristuvat kohana samas tekstis konkreetselt mainitud või implitsiitselt eeldatavas avaramas ruumis ning lisaks osutub kaardile paigutatavaks ka empiirilises tegelikkuses. Tekste seob seegi, et kõigis neis sooritatakse ringkäik, olgu ruumis või ajas, mööda ööpäeva ja aastaringi. Kui kodude tüpologia visandamisel oli abiks Gaston Bachelard ning temast mõjutatud 1970. aastate fenomenoloogiliselt meeletatud inimgeograafia tõusulaine väljapaistvad esindajad (nt Tuan), siis lokaliseeritud kodude vaatlemisel on abiks võetud ka meeletajude ja maateaduse kokkupuutekohti käsitlevatest (Tim Ingold, Paul Rodaway) ning arhitektuuri (Juhani Pallasmaa) ja semiootika distsiplinaarsest vaatepunktidest lähtuvaid (Juri Lotman, Kalevi Kull) mõtteid.

Kodu ja meeled

Kaplinski mõtteruumide loodustunnetusest kirjutades on Timo Maran tõdenud, et 1980. aastatel hakkas Kaplinski ideeluulet asendama koha- ja hetkeluule (Maran 2001: 183). „Õhtu toob tagasi kõik” rõhutab nii koha- kui ka ajamõõdet tõepoolest juba pealkirjas ning viimase allikas, kogumiku avaluuletuses, mis pärineb Sappholt: õhtu saabudes leiavad kõik koidu poolt laiali pillatud hingelised tagasitee kuskile, mis küllap on nende kodu. Üllatava paralleelsusega kujutatakse samasugust liikumist ka järgmises tekstis, Väike-Maarja kandi rahvalaulus „Ehatähte, hella tähte”. Need kaks tsüklilisust kirjeldavat ja teineteist ajaüleselt peegeldavat teksti moodustavad kogumiku rahvusvahelise sissejuhatuse, kolmandana järgneb Kaplinski algupärane luuletus, mis olgu siinkohas täielikult ära toodud: „Lumi sulab. Vesi tilgub. / Tuul puhub (tasakesi küll). / Oksad õõtsuvad. Ahi köeb. / Radiaatorid on soojad. / Anu harjutab klaverit. / Ott ja Tambet teevad lumememme. / Maarja teeb süüa. / Kiikhobune vaatab aknast sisse. / Mina vaatan aknast välja. / Ma kirjutan luuletust. / Ma kirjutan, et on pühapäev. / Et lumi sulab. Et vesi tilgub. / Et tuul puhub jne. jne.” (Kaplinski 1985: 11).

Kuigi *kodu*-sõna selles luuletuses ei mainita, kujutatakse siin ilmselgelt kodukogemust või pigem kodus viibimise kogemust. Ometi ei kirjeldata ruu-

milist kodu kui piiritletud kohta või esemelist keskkonda, selle esitlemine toimub pigem selle sees ja lähedal aset leidvate protsesside ning tegevuste loetlemise kaudu. Seeläbi meenutab luuletus Soome arhitekti Juhani Pallasmaa mõttekäike kodu toimimisest. Kodust kõneldes lähtub Pallasmaa arhitektina ootuspäraselt lokaliseeritavast ruumilisest keskkonnast, rõhutades nimelt seda, mis eristab eluaset arhitektuuriobjektist, kodu lihtsalt majast. Mõistagi on siin olulisel kohal tunded, afektiivsus, ning Pallasmaa on seisukohal, et neid kutsub esile eelkõige tegutsemine: „Emotsionaalne toime on seotud teoga, mitte objekti või visuaalse või figuraalse elemendiga. Arhitektuuri fenomenoloogia põhineb pigem tegu- kui nimisõnadel. Majale lähenemine, mitte fassaad; sisenemisakt, mitte uks; aknast välja vaatamise akt, mitte aken ise; kolde või laua ümber kogunemise akt, mitte niivõrd kolle või laud kui selline käivitavad meie kõige tugevamaid emotsioone” (Pallasmaa 1994). Seoses Kaplinskiiga osutab liikumisele ning tegutsemisele ka Maran, kes leiab, et Kaplinski edastab loodust selle toimimise ja dünaamika kaudu (Maran 2001: 181) – sellist lähenemist on peetud eelkõige omaseks orientaalsetele kultuuridele. Samasugust käsitlemist võib antud juhul näha ka kodukeskkonna puhul, mille muudab eriti koduseks selle tavapärane, argine toimimine. Nagu kirjutab Pallasmaa: „Kodu on ühtlasi ka rituaalide, isiklike rütmide ning argielurutiinide kogum. Kodu pole võimalik ühekorruga tekitada; sel on ajamõõde ja järjepidevus ning see on perekonna ja üksikisiku maailmaga kohastumise järkjärguline produkt” (Pallasmaa 1994).

Oma pisut ootamatu lõpetuse või lõpetamatuse tõttu jääb Kaplinski kodupilti protsesside kaudu edastav luuletus tsükliliselt korduma, nagu ka terve luulekogu aluseks olev ööpäeva- ja aastaring. Kirjeldatavad protsessid seonduvad aga binaarseteks paarideks, mille aluseks võivad olla näiteks põhjuse-tagajärje suhted: lumi sulab ja seetõttu vesi tilgub; tuul puhub ja seepärast oksad õõtsuvad; (küllap keskkütte)ahi köeb ja nii on ka radiaatorid soojad. Koduluuletus, milles toimub tuttavliku äratundmine ning rakendub oskus vastavaid märke lugeda, pakub seega vastuseid „miks?” küsimustele, mida Kaplinski on „Jäas ja kanarbikus” nimetanud vaid kodus kehtivateks või täpselt arvanud, et „küsimus „miks?” ei kehti kodunt väljas, saati siis veel geoloogia, kosmoloogia ja teoloogia haardeulatuses” (Kaplinski 1989: 1456). Binaarsuse tüüpilisele alusele, sees ja väljas viibimise võimalusele mõeldes torkab silma, et osa protsessidest leiab tõesti aset õues ja osa toas. Luuletuse korrastatus neid ei vastanda, kuid meie teadmine maailma toimimisest jagab need vastavalt kahte lehte, nagu ka inimtegevused, mida tekstis loetletakse: klaverit harjutatakse ilmselt toas, lumememme seevastu tehakse ilmselt õues. Mõlemal poolusel võimaldab luulemina vaatevälja jääda aken, millest ta välja vaatab, aga millest on võimalik ka sisse vaadata, nii et ühele poole jääb siiski parasjagu jahe sulailm, teisele köetud korter. Ent lisaks võime küsida ka seda, millisele poolele jääb kodu.

Aknast välja vaatamine kuulus Pallasmaalgi omaette mainimist väärivate emotsionaalselt laetud ruumikasutamisevõimaluste hulka: aken on tema jaoks üks neist tundelaenguga käitumisfookustest, mille ümber kodu on struktureeritud. Siiski pole rõhuasetus siinkohas mitte niivõrd avaral väljavaatel, kuigi seda viimast on peetud peamiseks põhjuseks, miks nüüdisaegsetel läänemaailma majadel üldse nii suured aknad on (Rodaway 1994: 81, kes viitab siinkohas Tuanile), kuivõrd aknatagusega vastandumise tõttu seda intensiivsemalt esi-

le tuleval siseruumisoojusel. Selle üle, et talvises majas on soe sellepärast, et väljas on külm; et maja ümbritsev talvine kosmos on mittemaja ja et just talv annab majale selle intiimsuse, arutles juba Gaston Bachelard (1999: 82–83). Tema kiiluvees meenutab inimgeograaf Yi-Fu Tuan: „Kodu ise tundub talvel intiiemsemana kui suvel. Talv meenutab meile meie kaitsetust ja defineerib kodu varjupaigana. Suvi selle vastandina muudab kogu maailma Eedeniks nii, et selle üks nurk ei paku rohkem kaitset kui teine” (Tuan 1977: 137). Tuani talvine kodu on bachelard’lik kaitsev ja varjav kest, turvalisuse asuala. Kaplinski luuletus aga on jätnud kodu piiritlemise lugeja ülesandeks, tema maailmateadmise ja kogemusega kõrvutamise hooleks, esitades segiläbi nähtusi, mis pärit ühelt ja teiselt poolt varjupaigas ja väljas toimuva vahelist piiri ning pööramata viimasele tähelepanu muidu, kui vaid akent mainides. Ent aknale osutamine ja kaitsva maja niivõrd üldiselt kinnistunud vastandus mittemajale paigutab talvise kodu siiski nelja seina vahele.

Lisaks sellele, et kodu (lokaliseeritud kodu, kuigi tema seda mõistet ei kasuta, vaid kõneleb kodust kui majast) pakub varju, leiab Tuan, et selle oluliste omaduste hulka kuuluvad ruumihierarhia vastavus sotsiaalsetele vajadustele ning asjaolu, et tegu on hoolitsemise territooriumiga (*field of care*), mälestuste ja unistuste kogumise paigaga (Tuan 1977: 164). Vajadustest lähtuv koduruumide korrastatuse hierarhia rullub „Õhtu ...” edenedes üha enam lahti. Järgmine luuletus „Läbi keldritoa lae³” hakkab ruumi enam liigendama ning selle olulisimaks keskmeks, mille perspektiivist ülejäänud kodu tajutakse, osutub keldris asuv töötuba, kirjutamistegevuse jaoks vajalik eraldatud ruum. Isegi akende olemasolul on keldri- või soklikorrusel viibijal nägemismeele abil hoomatav vaateväli piiratum kui maa peal, proportsionaalselt rohkem võivad talle ümbritsevast teavet pakkuda teised meeled. Muudesse liikidesse kuuluvad koduelanikud või -külastajad, nagu näiteks ämblikud või sääsed, teatavad oma kohalolekust helide abil, krabistamise või pirinaga (Kaplinski 1985: 29), ning tihti annab ka kodu muudes osades toimuvast märku üksnes kuulda olev. See, kuidas nägemine ja kuulmine luuletaja kogemuslikust ning eelistuslikust seisukohast koduruumi tunnetamisel omavahel suhestuvad, leiab otsest käsitlemist ka luuletekstides: „Peeru ja küünla ajal / ei saanud nii palju elada silmadega: / videvikus räägiti ja kuulati; juturaamat / elas jutuna ja luuletus lauluna, veidi nii / nagu muiste. Ma ei tea, kas tahaksin seda tagasi, / kui see oleks võimalik. Tean ainult, / et ma ei taha laetuld ja vahel tahan istuda hämaras / ja kuulata vihma või muusikat või naabrilaste / kilkamist seina taga” (Kaplinski 1985: 29).

Näib, et Kaplinskil mõlgub siinkohal meeles tavapärane kirjaliike (ja seega ootuspäraselt visuaalsemate) ning suuliste (ja seetõttu auditiivsemate) kultuuride eristus, mida on pooldanud nt Marshall McLuhan ja Walter Ong (Ingold 2000: 248–249). Meeletajude geograafiaie pühendatud monograafia autor Paul Rodaway ei pea sellist vastandust küll kõige õnnestunumaks, ent rõhutab samas siiski industrialiseerimiseelsete põliskultuuride (eriti pidades silmas saame ja inuite) auditiivset, kuulmisel põhinevat maastikutaju, mis domineerib võiks luuletuses väljendatud eelistustega sarnaneda: „Heli roll nendes kultuurides – kunstis, religioonis ja igapäevaelus – viitab geograafilisele kogemusele, milles visuaalne on väiksemas ülekaalus, mis on multisensorsem ja sageli peenemalt häälestatud keskkonnahelide iseloomulikele omadustele, see tähendab, auditiivsele geograafiaie” (Rodaway 1994: 109). Huvitav on seegi,

et Rodaway (1994: 112) rõhutab samuti protsessuaalsuse, liikumisele ja tegevusele suunatuse olulisust nende kultuuride maailmapildis, milles maailm pole niivõrd juba eksisteeriv, silmale näha olev objekt, vaid viibib tegevuste ja suhestumiste kaudu pidevas avanemisseisundis.

Heli mõjutab lainetena nii kõrva kui ka muid kehaosi, seda on võimalik füüsiliselt tajuda ehk kuulda ja sellele kui informatsioonile teadlikult keskenduda ehk kuulata, ning heli kogemine pole üksnes füüsiline, vaid ka emotsionaalne elamus (Rodaway 1994: 95). Teinegi oma uurimistöös muuhulgas meelte ja maateaduse kokkupuutepunktidest lähtunud teadlane, briti antropoloog Tim Ingold tsiteerib filosoof Jonathan Réed, kes on kirjutanud, et meie kõigi jaoks „tähendab ehituste või maastikega tuttavaks saamine osalt seda, et õpitakse tundma nende akustilisi profile – kuulatakse helisid, mida nad kuuldavale toovad, ja kajasid, mis neis vastu kostavad”, ning jätkab, kinnitades, et mingis kohas kodus olla tähendab teada, kuidas see koht kostab ja kajab, eriti pimedas (Ingold 2000: 72). Hääli, mille põhjal on võimalik keskkonnas toimuva kohta järeldusi teha, tuleb „Õhtu ...” tekstides ette mitmes kohas, näiteks: „Hääled: Külmutuskapi urin. Ukse kriiks. / Sammud trepil. Vesi torudes. Mingi surin, / vist naabrite pool. Toolijala kiiks põrandal. / Lüliti klõps. Mootorimürin: lennuk või suur veoauto / maanteel. Siis poiste sammud / teise korruse toas. Vee kohin. Mõned naginad, / millest ei teagi, mis nad on; need, / mis kuuluvad kodu juurde, meie / igapäevane helitaust, mis nüüd / aegamööda vaibub....” (Kaplinski 1985: 19). Tegemist on tõelise helimaastikuga, „inimkeskse helilise keskkonnaga”, nagu Rodaway (1994: 86) seda Soome geograafile Birger Ohlsonile viidates defineerib ja mis ümbritseb kuulajat ning koosneb üldjuhul paljudest helidest, mis pärinevad erinevatest suundadest ja on erinevate omadustega. Tuttavad või tuvastatavad helid kuuluvad kodu pii-ridesse, aga heli võib liikuda ka välisruumist sisse: kuulmise kui kaugmeele kaudu saab teha järeldusi ka teisel toimuva kohta.

Helidega koos liigub õhk, tihti tuulena, läbides samuti kodu piire. Hommikuks tõusnud tuul võib olla õigupoolest öö otsa akna vahelt sisse puhunud (Kaplinski 1985: 15) või põhjustada visuaalseid märke, mida on toast näha ja mille põhjal saab tuule olemasolu väljas aimata: „Tuul õõtsutab sirelioksi ja varjud / tulevad läbi lahtise rõduukse põrandale / ja õõtsuvad ka” (Kaplinski 1985: 30). Taas kord on keskkond oma tuttavlikkuses kogeja jaoks märgiline, meelte kaudu vastu võetava tavapärase argisusega seostub järeldatavus ja põhjuslikkus: „Naabrinaine võtab pesu nõõrilt alla. / Ma ei näe teda, ainult seda, kuidas pesu / tükk-tükilt kaob” (Kaplinski 1985: 60). Kui aga helitaustas midagi tavalisest eristub, köidab seegi tähelepanu või osutab vajadusele olukord üle kontrollida: „Pesin all vannitoas lapse pesu, / kuni hakkasin tajuma midagi häirivat. / Siis sain aru: see oli vaikus; / imelik kohatu vaikus päeva ajal” (Kaplinski 1985: 27). Tõepoolest, ootamatu vaikus on argitarkuse kohaselt iga lapsevanema jaoks häirekell, eriti juhul, kui tavapärase olukord võib kõlada umbes nõnda: „Läbi keldritoala lae / kuulen laste kilkeid, / jalamüdinat ja vahel / loobitud klotsi kolksatust ning / ema keelavat häält” (Kaplinski 1985: 12). Ning sellises olukorras, kus ülalt lähtuvad helid jõuavad alla nii hääle kui ka puudutusvõngetena, tuleb eriti kujukalt ilmsiks maja/kodu vertikaalsus, mis oli Bachelard’ile nii oluline ning mille tema jaoks tagas ratsionaalse pööningu ja irratsionaalse keldri polaarsus (Bachelard 1999: 54–55). Kelder on talle „maja PIME OLEMINE, olemine, mis on osa maa-alustest jõududest”

(Bachelard 1999: 55), jungilik alateadvuse ruum, mis võib üle kasvada kosmiliseks ülikeldriks, mille kaudu maja võib saavutada terviklikkuse maapõuega, muutuda looduse osaks (Bachelard 1999: 62): „See kosmiliste juurtega maja ilmub meile kivist taimena, mis kasvab välja kaljust ja ulatub torniga taevasinani” (Bachelard 1999: 60).

Kodu ja kosmos

Ka Kaplinski paigutab oma laste kilkamisest ja klotsikolksudest täidetud kodu mastaapsemale vertikaalteljele: keldritoa alla jääb sügavuti Aruküla liivakivi ja selle kohal „on veel paar lage / katus korstende ja antennidega / ja taevas, mis algab / tegelikult siitsamast / meie juurest, meie ümbert / ja ulatub nendesamade / aukartustäratavate tähtedeni” (Kaplinski 1985: 12). Juba Mari Kaarma illustratsioonil raamatu alguses ehitab väike poiss klotsidest maja tähistaeva all ja maailmaliigendust, mis paigutab kodu astronoomilise ruumisüsteemi keskmesse, omistab Tuan paljudele kultuuridele: „Kodu asub astronoomiliselt määratletud ruumisüsteemi keskmes. Seda läbib taevast allmaailmaga siduv vertikaaltelg. Tähti tajutakse oma eluaseme kohal liikuvatena; kodu on kosmilise struktuuri fookuspunkt” (Tuan 1977: 149). Kodu paiknemist kosmilise vertikaali all tuleb ette mitmes kogumiku luuletuses. Vastu ööd koos pojaga kodu poole tulija näeb noorkuud ja üksikut tähte küll kõigepealt läänetaevas, pärale jõudes on need aga kinnistunud kodu katuse kohale: „Korstna kõrval paistis kuu / ja tema kõrval üksik täht” (Kaplinski 1985: 21). Tähtede liikumist taevavõlvil kohtab ka kogumikku liidetud tõlketekstides, näiteks Li Bol: „Taevas on Suur Vanker pöördunud Läänetorni kohale” (Kaplinski 1985: 31). Suurt Vankrit ja Põhjánaela, kosmilist pöördumist ja püsivust, annab edasi ka kaanekujundus. Tähistaevas paistab kodu kohale kinnistunudna maakoduski, mille kohal ilmutab end Sappho kodussekoguja ja tagasitooja, Ehatäht Veenus: „Aida kohal / helendas Ehatäht” (Kaplinski 1985: 45); „aida taga / süttib Veenus ja kaevukoogust paremal Jupiter” (Kaplinski 1985: 69). Kaasatus kosmilisse vertikaali on ilmne, ent kus täpselt asuvad maakodu maised piirid? Ja kas selle funktsioonid sarnanevad nendega, millele Tuan osutas majaga kattuva kodu puhul?

Nagu nägime, jääb külmal ajal kaitset pakkuv linnakodu oma mittehermeetilisusele, seinte tegelikule läbitavusele vaatamata siiski pigem nelja seinavahele. Soojema ilmaga on see küll avatud üha rohkematele ja kaugematele mõjuritele, üha enam võetakse selles vastu kaugemalt tulevat teavet ja inspireeritud tundeid, ent seintest piirid on siiski üsna paigas. Kuid aasta edasi liikudes osutab Kaplinski iga-aastast märtsikuist teeleminemiskihku kirjeldades sellele, et linnaski ei tarvitse toas olemine tingimata võrduda kodus olemisega, nii nagu inimese Ise ei tarvitse olla sama mis tema meel: „Kõik on nagu kutse, kõik kiusab ja meelitab – / toast ära, kodust ära, endast ära, meelest ära” (Kaplinski 1985: 22). Talumajapidamine suvekodus on aga ilmselgelt rohkem kui vaid tuba; kodus ei olda üksnes elumajas, vaid kodu laieneb katuse alt ka õuele ja abihoonetesse: kodukompleksi kuuluvad näiteks ait, aiamaa, saun ja peldik. Kui esimene on Ehatähe-alusena kosmilisel kodujoonel otsesõnu paigas, siis kaudselt, paralleelstruktuuride kaudu on taevasesse vertikaali haaratud ka loetelu viimane maiselt madal objekt, osaledes öötaevaalusel

tuttavlike helidega kodumaastikul ruumikoordinaadina ja kinnitades nõnda akustilise tuttavlikkuse nõuet kodutunde kriteeriumina: „Täiskuu Piigaste pool metsa kohal. / Õuna kukkumise potsatus / peldiku taga metsõunapuust” (Kaplinski 1985: 95). Ning madala ja kõrge kosmilisse vertikaali sidumiseks ei ole alati peldikut vajagi: „Öösel kusel käies / nägin esimest korda linnuteed” (Kaplinski 1985: 89).

Kuigi kosmilises mõttes inimeste keskmaale jäävas talus on samuti olemas püsttelje abil määratletav tööruum, sedapuhku elumaja ärklikorrusel, pole siiski tegu vertikaalsust rõhutava bachelard’liku maja, vaid ülekaalukalt horisontaaltasandil asuva koha ja ühtlasi kohtade kogumiga. Tuan osutab, et isegi neljaseinavaheline kodu koosneb pisematest kohtadest ja nendevahelistest radadest: „Kodus osutuvad mööbliesemed nagu näiteks kirjutuslaud, tugitool, köögi kraanikauss ja verandakiik punktideks keerukal liikumisrajal, mida päev-päevalt läbi käiakse. Need punktid on kohad, maailma korraldatuse keskmed. Harjumuspärase kasutamise tagajärjel omandab rada ise tähendustiheduse ja stabiilsuse, mis on kohta iseloomustavad jooned. Rada ja peatused sellel moodustavad üheskoos suurema koha – kodu. Isegi kui oleme varmalt valmis möönma, et meie kodu on koht, peame tegema lisapingutuse, et taibata, et kodu sees eksisteerivad väiksemad kohad” (Tuan 1977: 182). Seesugune käiguradadega seotud kohtade kogumik on maakodu kindlasti. Igapäevane tegutsemine ja toimetamine ning laste häälekad mängud leiavad maakodus aset pigem õues, siin saab „minna püksata liivakasti ja ema juurde aeda” (Kaplinski 1985: 77). Maal viibimise aastaag ongi suuresti Tuani (1977: 137) viidatud suvine Eeden, mis kodu kaitsvusfunktsiooni vajalikkust kahan-dab, kindlate seinte olemasolu tähtsust taandab. Samas on tegu heaolutunnet sisendava kohaga ning eelkõige piirkonnaga, millega oma hoolt jagada kas ehitiste või ka maa eest hoolitsedes ja seeläbi mälestusi akumuloides: „kül-lap hiljem / on hea mõelda, et oleme oma peenramaa mulla / sõrmede vahelt läbi lasnud” (Kaplinski 1985: 39).

Aken või uks on küll siingi toas ja väljas olemise piir, kuid pole kodus ole-mise piir. Teisi elusolendeid ja nende hääli on ühtviisi võimalik kohata nii toas kui ka väljas, nad võivad osutada ajutisteks külalisteks või olla pärisasukad. Talvel on majas võõraks käinud nii magamistoa põrandalt koolnuna leitud hiir kui ka elu jätkamiseks valmis emakimalased, kes tõstetakse välja pesa-paiku leidma (Kaplinski 1985: 37). Öueruumi jagatakse harjunud kaaselanikega, kellel on seal oma eluasemed, mille rajamisele inimene on otseselt kaasa aidanud: „All tiigis / lööb üks karpkala lupsu. Saare otsas / oma pesakastis häälitseb paar korda öökull” (Kaplinski 1985: 45). Putukatest ja lindudest tulijad toimetavad nii õues kui ka kaugemal, ületades aeg-ajalt nii maja („Suured kohmakad kärbsed poevad tupp / läbi aknapragude ja ei saa enam välja” (Kaplinski 1985: 92)) kui ka talu piire: „Vili on lõigatud, hiired tulevad põllult / talu juurde ja öökullid nende järel. / Vahel õhtuti hõikavad nad üksteist / aia nurgast nurka” (Kaplinski 1985: 89).

Helid, mis maakodu defineerivad, ongi eelkõige looduslikud õuehelid. Si-semise ja välimise piir on ebaselge mitte üksnes talu ja elumaja, vaid ka ini-meste eneste puhul, kaugust ja eemalolekut võib olla raske mõõta. Toasviibija jaoks võivad laiemat ruumi ja kodususe territooriumi erinevaid etappe täitvad helid seguneda nii omavahel kui ka kuulja siseilmaga, nii et „ärklitoe akna all istudes / kuulen aina suminat ja ei tea, / kas see on kimalaste, herilaste,

/ elektritraatide hääl, / lennuk taevas, auto maanteel / või elu enda hääl, mis tahab seestpoolt / mulle midagi öelda” (Kaplinski 1985: 75). Kuigi piiritletus on hägustunud, on kodu just siin, linnas käiakse vaid vajalikke toimetusi teemas, et pärast jõuda „bussile ja tagasi koju” (Kaplinski 1985: 82). Bussipeatusest kodu poole liikumine toimub läbi tuttava maastiku, mööda teada olevatest teetähistest: „kuulsin ainult oma südamelööksid, / mille taktis libises minust mööda / kodutee oma tuttavate tähistega: / tärkavad piibeled ja metsosjad, / jänesekapsa õied peaaegu lahti, / sipelgapesa, mida kattis otsekui pruun virvendus – / sipelgad ise. Suur Mänd. Suur Kuusk. / Rõuguredelid. Liivaauk. Tulease. / Kaskede valged tüved. Suur Kivi. / Ja palju mälestusi” (Kaplinski 1985: 44). Meel juba ennetab üldnimedest pärisnimedeks teisenenud nimetustega objektideni jõudmist; need on indiviidid, kellega möödujal on isiklik suhe;¹ maastik on lähedane ning isiklikult läbi tajutud, kodu sujuv ääremaa. Nii leidubki luulekogus kaks peamist lokaliseeritud kodu, mis on erineva ulatusega. Linnakodu küll üritatakse näha ja esitada poorsemana, kuid primaarse kaitsva funktsiooniga talvise linnamaja kontseptsioon kehtestab selle ikkagi konkreetset piiritletuna. Maakodu on igati avaram, piirivõimalusi on siin rohkem ja need on paindlikumad, kas või ilm võib neid avardada ja kokku tõmmata. Kuigi need kodukohad on kaardil ja Kaplinski eluloos Tartus ja Mutikul lokaliseeritavad ja võiksid eelduspäraselt olla lausa ruutmeetri täpsusega tuvastatavad, osutub kodu „Õhtu ...” kogumikus pulseerivaks, kasvava ja kahaneva mahuga kontseptsiks.

Kodu ja mets

Üks tuntumaid koduga seotud fraase eesti kirjanduses määratleb seda aga hoonetele hoopistükkis osutamata: Arno Tali jaoks on kodus „Lilled... Heinamaa... Päikesepaiste...”. Seega võib kodu defineerida ka kodulooduse või hoonete juurde kuuluva haritava maa kaudu. Kas kodu piir jookseb sel juhul haritavust ja kultuuristatust pidi? Kui heinamaa on kodus, siis kas võiks seda olla ka mets? Otsesid osutusi sellele, kus kodu või kultuur võib lõppeda, leiab folkloorist: näiteks oli üks võimalikke enda libahundiks muutmise paiku sealau-da taga, mis kõigi lautade seast asus tavapäraselt elumajast kõige kaugemal (Metsvahi 2015: 28). Seal kaotas kodususe vägi oma mõju ja algas mittekodu, mis libahundikontekstis seostub metsaga. Kunstilise teksti struktuuri eritlemisel piiri mõistest kõneldes tõi ka Juri Lotman (1991: 103) näiteks imemui-nasjuttudes ette tuleva piiri kodu ja metsa vahel, mida metsaruumi kinnista-tud tegelased ei saa ületada ning mis jätab kohutavate ja imelike sündmuste tegevuslavaks üksnes metsa.

Järgnevalt tuleb juttu kahest Kaplinski tekstist, milles kõigele vaatamata siiski suundutakse metsa, seda ilmselt „Õhtu ...” kogumiku illustratsioonil ku-jutatud puudest ümbritsetud talumajapidamisest, kust pääseb mitte üksnes bussipeatusesse viivale tuttavale teele, vaid ka metsikumatele aladele. „Läbi metsa” lähtepunktiks on soov põgeneda, „[m]inna ära, nii et keegi ei näeks ega teaks” (Kaplinski 1991: 46), ning selle saavutamiseks on vaja minna „[m]etsa või merele või kasvõi aidalakka või vanasse sauna” (Kaplinski 1991: 46). Kui

---

¹ Nime maagilist individualiseerivat väge, nimekandja olemuse esiletoomist on Kaplinski üsna hiljuti meelde tuletanud tekstis „Mitmus, hägusus, nimed” (Kaplinski 2014a).

äralemissov on omaks võetud ja ettevalmistused tehtud, leiab aset rituaalne lahkumine läbi pehkinud postiga värava. See on esimene piiriületus; pärast värava läbimist võib juba öelda: „Olen teel” (Kaplinski 1991: 47). Värav on küll piir suletud ja avatud ruumi vahel (vt Lotman 1991: 103–104), kuid mitte tingimata kultuuri ja looduse vahel. Esialgu viibitakse tuttavalt ambivalentse staatusega avamaastikul, mis aga teelolija jaoks ei näi siiski enam olevat kodu, vaid võimaldab pilguheitu tagasi kodu poole: „Jõuan üle heinamaanurga kaasiku veerde. // Üks teder vurtsab lendu. Vaatan tagasi. Majakatus. Kuuriots. Harilikud lillad sirelid lõpetamas, ungari sirelid algamas õitsemist. // Eemal teise tee ääres mängivad Ott ja Lemmit sulgpalli. // Kaks pääsukest tiirutab heinamaa kohal. Ehk needsamad, kes just hakkasid lauta pesa tegema ja nokkisid aiast Laurise kaevatud tiigist savi” (Kaplinski 1991: 47). Viimasena mahub pilgu ette teleantenn, kauge ja võõra inimeste poolt pakendatud info kojutoomise allikas, mille kaudu on hiljuti õnnestunud kaeda lausa Itaalia televisiooni; tsivilisatsiooni viimane verstaapost, mis sellel pildil näib piirimärgina seisvat rahvauskumuste sealauda asemel. Selle ja silmitseja vahele aga mahuvad nii inimsammude eest pagev teder kui ka inimeste lähedusest pidavad pääsukesed. Eestlastele omase mosaiikse hajaasustuse mõju tõttu tekkivaid kokkupuuterikkaid piirialasid, poollooduslikke kooslusi on biosemiootik Kalevi Kull kommenteerinud nõnda: „Üksiktalude puhul aga jääb talu ligidale peale põllu ka hulk muud maad, sealhulgas metsa. Nii ei ole loodus eemal, vaid on suhtluses ümbrusega igapäevane osaline” (Kull 2001: 98).

Seesugusesse lähiloodusesse kirjanik pärast tagasivaadet sisenebki, tunnistades: „Mets võtab mind vastu” (Kaplinski 1991: 47). Ühest küljest eristub ta metsas kui võõras element, teisalt osutub siiski vastuvõetuks ja kui võõrana, esialgu ei selgu. Sellist ambivalentset suhestumist metsaga oli märgata ka „Õhtus ...”, kus maakodulähedane mets kriipsutas alla inimese äralõigatuse temast: „Piima tooma minnes nägin vasakul pool teed / õitsevaid jänese kapsaid ja meel jäigi rahutuks, / tundes oma abitust millegi ürgse ja imeliku ees [---] Mis ometi / on minu ja metsa, minu ja maailma vahel?” (Kaplinski 1985: 46); linnakodus meenub mets aga kui ainus kohaloleku ja kuuluvuse ruum: „Kas tõesti / ainult sügiseses metsas, tihaste ja kuuskede seltsis / olen olnud omadega?” (Kaplinski 1985: 30). „Õhtu ...” koduruum oli maailmapuu sarnane maailmadevahelise süsteemi telg ning allilma ja ülailma tajub „Läbi metsa” minajutustaja koheselt ka metsas, vastavalt alustaimestikuk-metsakõdus ning ülal puuokstes, kus laulab punarind – nii nihkub mets keskilmapositsiooni, kus varem on paiknenud kodu. Püstsüünaalse mütolooilise maailmaga lõikub läbitava empiirilise maastiku tasandite reljeef, milles kõrguste vahe on lõunaeestiliselt tajutav. Kolmemõõtmelises ruumis kehalise kulgemise tunnet rõhutab ka Ingold, viidates sedapuhku Bachelard’ile: „Me kogeme maastiku piirjooni, liikudes läbi selle nõnda, et, nagu ütleks Bachelard, see siseneb meie „lihasteadvusesse”; tõusud ja langused meenuvad hiljem nii, nagu osutanuks tee omaenda lihaseid kasutades vastupanu” (Ingold 2000: 203–204). Ka Kaplinskile kehalist vastupanu avaldav maastik tõuseb ja langeb, esialgu on see veel tuttav, on teada, mida siin tehtud, kuidas metsa kujundatud ja miks see praegu selline on: „Paremalt otse raja ääres on kõvera sammaldunud tüvega kask. Mulle juba ammu tuttav. // Kase kõrval saar. Noor ja sirge. Saari on siin metsas vähe, enamasti ainult talude lähedal, seal, kuhu tuul kannab õuesaar-telt seemneid” (Kaplinski 1991: 49).

Ometi ei ole metsas kõik üheselt seletatav, võõramates kohtades tuleb pigem oletusi teha, kui saab tegelikule teadmisele toetuda. Seal pikemalt ringi hulkununa jõuabki kõndija oma esialgsest arvamusest loobumiseni: „Mets ei võta meid vastu muidu kui läbi surma või millegi, mis on sama põhjalik kui surm. Teiseksaamine, loobumine märkidest...” (Kaplinski 1991: 56). Sellise äratundmise põhjustanud mets ei ole ilmselgelt turvaliselt kodune territoorium, vaid hävitav loodusjõud: „Ta tahab kustutada kõik, mis meie temasse oleme jätnud, kõik kultuuri, asendada selle loodusega, mis elab teises ajas, millel on täitsa teistsugune mälu” (Kaplinski 1991: 56). Kui „Õhtus ...” seisid kõrvuti endast ära ja kodust ära mineku ihalus, siis see metsaskäik tundub olevat võimaldanud mõlemat: „Tegelikult olen käinud endast eemal. Olen nii vähe märganud end, olen elanud ainult väljapoole, metsa, mustikate ja mändide poole. Nüüd liigun kodu ja enda poole tagasi” (Kaplinski 1991: 60). Metsast väljas, üle heinamaa minnes, maastikul taas kõrgemale liikudes avaneb järkjärgult uuesti vaade kodule: „Jõuan üles kingule. Eespool hakkavad paistma hõbepajud ja kuused. Siis eterniitkatuse. // Seal on kodu. Seal ma elan. Seal me elame” (Kaplinski 1991: 60). Kodu näib seega olevat üksnes taluhoonete kompleks koos õuepuudega, metsapuud see-eest on nende vahele sattunu suhtes ükskõiksed: „Metsale ei lähe korda, kes sa oled, siin oled ühtviisi oma või võõras” (Kaplinski 1991: 49). Mets kujuneb ise, taimede ja loomade koostöös, ent teda ka kujundatakse konkreetsete inimeste käe läbi ja ka laiema ajaloo protsesside, sõdade, riigikorra muutuste poolt. Ta katab maastikku, mis, olemata küll kõikjal kodu, on „kultuuri ja looduse omavahelise suhtlemise viili” (Kull 2001: 95). Kodu pulseerimist kitsamaks ja avaramaks „Läbi metsa”, ühele ärakäigule keskenduva teksti raames ei toimu, kuid kodu piiritletus taluhoonestusega on üsna sarnane kuus aastat varem ilmunud luuleraamatu maakoduosaga.

Kodu ja teeleidmine

„Mõtsa ja tagasi” on samuti metsas roitmise raamat: „Mõtsah või muku kävvü ja kävvü. Mõtsah ole-i nigu mõtsast väläh, et punktist A om punkti B üts kõge õigemb tii ja tuud tiid sis kävväs. Mõtsah om näid teid ja ratu küll, a taad ütte õiget nigu ei oleki, võit minnä nii ja naa. Mõtsah kävväsiki rohkemb nii ja naa, otsitas siini vai marju, a seene ja maä ei kasu joht säändsih punkteh, ei kasu pindre pääl. Mõtsah võit minnä egäle poole, mõts esi oppas sulle, kohe minnä, pakk võimaluisi” (Kaplinski 2014b: 5). Ingoldi (2000: 242) jaoks ongi sellised spontaanselt valitud teerajad elusmaailma lõimed. Elu teed ei ole ette ära määratud, vaid neid tuleb pidevalt uuesti välja töötada.

Mõtsah käimine on selles teoses horisontaalne ettevõtmine, keskilmas liikumine. Vertikaalmõõdet küll meenutatakse ja selle võimalikku mütoloogilis-religioosset konnotatsiooni samuti: „Puu omma inemise ja taiva vaihel. Tuu tuletas miilde kerikut...” (Kaplinski 2014b: 8), ja ka ilmapuud tuletatakse metsaga seoses meelde, kuid „Läbi metsaga” võrreldes on see taganenud minevikku. „Mõts ei küünü taivahe kasuma, innevanast inemise ussiva, et kohki om üts suur puu, miä kasu taivahe. Ilmapuu, nigu taad om kutsutu” (Kaplinski 2014b: 11). Ühtlasi postuleeritakse siin esialgu metsa erinevus inimeste vallast. Kui „Läbi metsa” alustas eeldusest, et mets võib inimese vastu võtta,

ning jõudis alles lõpus tema teistsugususe tõdemiseni, siis siin alustatakse vastandusest: „Nigu targemba inemise ütlese, mõts om mi puul olnu *natura*, kõge olemaholeva üts puul. Tõne puul om sis kodo, *cultura*. Kodo, ussaid, nurm, tii... Üte maailma tõne puul. Vai viimäte hoobis tõne maailm, tuu tõne, *l'autre, the other*. Mõts elli innembüisi umma ello, timäl olliva uma säädüse, uma valitsus, inemine es tohi mõtsa niisamma tükkü” (Kaplinski 2014b: 11–12). See omaaegne mets oli siis muinasjutumaailm ning libahundilugude tegelikkus; tähenduslik on aga see, kuidas inimeste poole kirjelduses kodu ning kultuuri mõisted esimese hooga näivad kattuvat, siis aga hakkab kultuur läbi aia ja nurme teed mööda üha kaugemale kippuma ning võib otsapidi metsa vahelegi jõuda. Esialgsest otsustavast vastandusest loobudes jätkab Kaplinski: „A ku mõtlema nakkat, ei saa jättä küsumäldä, et ku mõts ja kodo omma nigu antipoodi, tõnetõse vastalidse, misasi om sis kodomõts. Vai mõtsamaja, mõtsatare, nigu mi puul om. Ei nimä sis ilmleppimäldä vastalidse ka viimäte ole...” (Kaplinski 2014b: 12).

Tõepoolest, inimolendite asustatud keskmaale mahuvad mets ja kodu selles tekstis mõlemad. Nendest, kes metsa otsekui koduks on pidanud, arvab Kaplinski, et küllap need võisid vanal ajal olla „nõia, tiidjä, targa” (Kaplinski 2014b: 13). Lotman nimetab kahe ruumi vahel elutsejaid ja üle semiosfääri piiri liikujaid tõlkijateks: „Neil juhtudel, kui kultuuriruum on territoriaalset laadi, omandab piir ruumilise tähenduse sõna elementaarses mõttes. Ent ka sel juhul säilitab ta oma tähenduse informatsiooni transformeeriva puhvermehhanismina, omamoodi tõlkeplokina. Näiteks kui semiosfäär samastatakse hõlvatud, „kultuurse” ruumiga, tema suhtes väline maailm aga kaootiliste, korratute ürgjõudude valdusalaga, siis saab semiootiliste moodustiste ruumiline paigutus sageli niisuguse ilme: isikud, kes kas oma iseäralike võimete tõttu (nõiad) või ameti poolest (sepp, mölder, timukas) kuuluvad korruga kahte maailma ja võivad olla tõlkijaks, asuvad elama territooriumi perifeeriasse, kultuurse ja mütoloogilise ruumi piirile...” (Lotman 1999: 15). Metsaskäik ongi talu ja metsatare, magamisruumina kasutatava konverteeritud vaguni vahel liikuva jutustaja jaoks kui kultuuritõlkeülesanne, mis püstitab küsimuse, kuis kultuuri „mõtsakiilde ümbre panna” (Kaplinski 2014b: 14), olgu siis tegu päriselt metsa keele või kirjakeelega kõrvutades metsiku võro kiilega.

Minek, mille eesmärgiks, kaasas kantavaks kultuurikoormaks, on käruga metsast küttepuude toomine, algab sedapuhku nelja seina vahelt ning liigub kodu tuumast, elumajast samm-sammult väljapoole. Samas pole sedapuhku sugugi selge, kuskohas asub teelemineja jaoks otsustav piir, mille ületamine annab märku kodust lahkumisest ja metsa jõudmisest. Metsa serv kehtestatakse teoorias küll otsustavalt lotmanliku semiosfääri piirina: „Mõts om seo *l'autre*, kiäki-miski muu. Mõtsaviir om semiosfääri viir ja piir, säält edesi ei tähendä ütski asi inämb midägi” (Kaplinski 2014b: 32), mis sarnaselt eelmise vaadeldud tekstiga muudaks metsa märgivabaks lausvõõraks keskkonnaks, kuid sellele sedastusele vaatamata ei kiputa sellisele kirjeldusele vastavasse ümbrusesse sel käigul jõudma. Märkidest küllastatud semiosfääri näitena ei esitata raamatukeses aga mitte talu, vaid linna, mis ühelt poolt on oma reguleerituses ja märgirohkuses „tükk tihhet, kompaktset semiosfääri” (Kaplinski 2014b: 8), teisalt võiks omakorda maakodule vastanduda. Teed läbitakse samm-sammult, üksteisele järgnevate etappidena, tee viib „[i]nne vüürüesest veranda pääle, sis veranda päält morole” (Kaplinski 2014b: 14). Maastikku

ja keskkonda kujutatakse alates talumaja välistrepist kuni metsatareni. Tee-konna käigus kirjeldatakse hooneid, rajatise, pinnavorme ja taimi, neid, keda sinna elama viidud, ja neid, kes seal varem olnud või ise tulnud. Mõnel korral näib, et jõutakse ka mõne piirini, kuid neid tekib järjepannu juurde ning neis pole seesugust sisemise ja välimise, suletud ja avatud ruumi eristamise konkreetset nagu linnakodu aknal või läbi metsa mineku väraval: ümbrus on sibulasarnaselt kihiline. Piiriks nimetatakse otsesõnu näiteks teed, milleni jõutakse umbes poole raamatu pealt, aga seejärel loeme: „Piiri takah om kuuri-tagone, väiko park, koh innemb meid oll peremehel olnu kardulamaa. Taha sai istutedus hulka puid....” (Kaplinski 2014b: 35). Seega asub sealgi hoolitsemisterritoorium ning kui sinna istutatud haavapuu käest ära läheb ja vohama hakkab, jääb üle vaid nentida: „Egät mötsapuud massa-i umma ussaiida tuvva” (Kaplinski 2014b: 35), mis osutab sellele, et piirini metsa ja kultuurala vahel, mida see ületamine on rikkunud, pole minnes veel jõutud. Ning juba „Jääs ja kanarbikus” rääkis Kaplinski puude istutamisest kui koduloomest: „Tegelikult on see maamaja, park ja aed mulle midagi enam kui kodu. Mul on õigupoolest palju kodusid, ma ei tea isegi, kui palju, ja ma olen neid mitmel teel püüdnud avastada. Üks tee ongi puude kaudu” (Kaplinski 1989: 1445). Puude istutamisele lisandub ka nende eest hoolitsemine ning kohati ka nende kaitsmine metsloomade eest, tarastamine, mida Kull (2001: 97) mainib ühe olulisema põllupidamisega seotud muutusena maastiku ruumilises struktuuris, kultuuripoolse lausungina maastikku vormivas kultuuri ja looduse dialoogis.

Minek metsamaja ja puuriitadeni ei erine põhimõtteliselt kuigi palju matkast, mida Tuan kirjeldab kodus mööblitükkide vahel toimuvana, maapinda katvad kaselehed meenutavadki põrandariiet: „Kõnnit rata müüda nigu vaipa müüda, lehist vaipa müüda” (Kaplinski 2014b: 39). Samas meenutab see tähelepanelik avali meeltega liikumine lateraalset keskkonda lõimumist (*lateral mode of integration*), mida Ingold toob Ameerika filosoofi Edward Casey välja pakutud mõistestikule toetudes esile keha ja keskkonna suhestumisel. Eesmärgipäraselt kohast kohta liikudes tekitab organism neid kohti jooksvalt sõlmpunktidenäide tulekute ja minekute laiemas võrgustikus, mida Casey on nimetanud piirkonnaks (*region*) (Ingold 2000: 227). Erinevate põliskultuuride seast etnograafilisi näiteid tuues visandab Ingold, kuidas konkreetseid paiku ning tervet inimmaailma ja kosmostki saab mõtestada nimelt inimeste, loomade, vaimude, taevakehade jne käiguradade kaudu tekitatavate kohtade kogumitena (Ingold 2000: 228). Kohtade tundmine, väidab Ingold, ongi piirkondlik, selle raames avanevad kohad üksteisega suhestudes, vaatepunktidest, mis on alati süsteemi sees ja mitte abstraktselt selle kohal, ning seda teadmist luuakse pidevalt sedamööda, kuidas toimija ja kogeja keskkonnas ringi liigub (Ingold 2000: 229–230). „Mõtsa ja tagasi” meenutab sedagi, mida Ingold räägib Põhja-Ameerika põliselanike, indiaanlaste ja inuittide kaardistamistavade, mis seisnevad läbikäidud teekondadest üksikasjalises jutustamises. Taas kord on tegu protsessiga, tegevust saadavad matkivad žestid ning selle kirjapaneku tulemusena võib-olla tekkiv esemeline kaart on üksnes kaasnev kõrvalprodukt, mis esitab teemärke kirjeldades ja omavahel suhestades juhtnööre jutustatud teekonna läbimiseks (Ingold 2000: 232–233). Sellised, seesolija lähtepunktist mitmete meeltega tajutud on mõlemad Kaplinski metsaskäigud;

ka „Õhtu ...” bussipeatusest tulek kajastas seda tüüpi teetähiste loetelu tihendatud kujul ning oli ühtlasi läbi põimitud mälestustega.

Nagu Ingold (2000: 232) osutab, on üks võimalus teekonna loo jutustamiseks see tee uuesti läbi käia või siis läbida eelkäijate tee, kes sooritasid sellise rännaku minevikus. Kohas, mida ei tunta, võib liikuda kaardi järgi. Kaardil puudub seesolija vaatepunkt ja ajaline mõõde, see on esitatud sünkroonselt. Kaardi põhjal navigeerimine tähendab liikumist abstraktse ruumikoordinaadistiku suhtes. Tuttavas kohas liikumine see-eest suhestab vastused küsimustele „Kus ma olen? Ja kustkaudu minna?” varasemate liikumiste narratiiviga; teeleidmine toimub aja vältel. „Tavalise teeleidmise puhul ... sisaldab iga koht mälestusi varasematest saabumistest ja lahkumistest ning ootusi, kuidas jõuda sinna või sealt teistesse kohtadesse” (Ingold 2000: 237). Oma harjumuspäraste käimiste kaudu muudab kirjanik tuttava koha jutustuseks, meenutades selle minevikku ja ka omaenda rolli ümbruse kujundamise protsessis, ning teeb tähelepanekuid oma kunagise või praeguse füüsilise suhestumise kohta keskkonnaga. Teeleidmine toimub pidevas dialoogis vahetu ümbrusega ning selle edukus sõltub eelkõige sellest, kuidas teekäija suudab oma liikumist kooskõlla viia oma ümbruses aset leidvate teiste liikumistega – kui liikumised puuduvad, pole võimalik millelegi reageerida ning eksida võib ka tuttavalt maastikul (Ingold 2000: 242).

Nõnda, ootuste ja mälestuste seas, ajalise dimensiooniga seotult liigubki Kaplinski oma kodumetsas, mida seob elumajaga tuttavate kohtade võrgustik, ühine piirkond, ja millele on samas omistatavad ka Tuani välja pakutud kodufunktsioonid. Varjupakkumiskontseptsioon ei ole maal esindatud nii tugevasti kui vertikaalses linnakorteris; sotsiaalsetele vajadustele vastav ruumihierarhiagi näib olevat paindlikum, ent kindlasti on see hägusate ja läbitavate piiridega kodupiirkond hoolimise väli. Läbi kolme teose katab kodu kui koht üha suuremat piirkonda ning, tähendades proportsionaalselt küll pigem kahanevat kaitstust, annab mõista üha suuremast kaasatusest koduruumi, mahutab seda enam mälestusi ja unistusi. „Unistan vahel keelest, milles nimisõnu ei olekski, oleksid ainult verbid,” on Kaplinski teisel tõdenud (Kaplinski 1991: 81). Ja tõepoolest, ka tema kodukesksetes, mitte üksnes koduümbruses ringiuitamist taasesitavates tekstides, vaid ka neis, mis võivad näida petlikult staatiliste hetkepildikestena, võib tajuda protsesside pidevat toimimist ja dünaamikat, mille sarnast Timo Maran on tähele pannud tema looduskujutluste puhul. Needki on teeleidmise tähised „elavast, voolavast ja ulpivast maailmast” (Kaplinski 1991: 81).

Kirjutise valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus).

Kirjandus

- B a c h e l a r d, Gaston 1999. Ruumipoeetika. Tlk Kaia Sisask. Tallinn: Vagabund.
I n g o l d, Tim 2000. The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill. London–New York: Routledge.
K a p l i n s k i, Jaan 1985. Õhtu toob tagasi kõik. Tallinn: Eesti Raamat.
K a p l i n s k i, Jaan 1989. Jää ja kanarbik. Migrandi märkmeid. – Looming, nr 11, lk 1443–1457.

- Kaplin ski, Jaan 1991. Tükk elatud elu. Tekste 1986–1989. Tartu: Eesti Kosta-bi Šelts.
- Kaplin ski, Jaan 2014a. Mitmus, hägusus, nimed. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 867–868.
- Kaplin ski, Jaan 2014b. Mõtsa ja tagasi. Võru: Võro Instituut.
- Krull, Hasso 2000. Ei ole sirget joont. Kaplinski luule kolmel teljel. – Jaan Kap-linski, Kirjutatud. Valitud luuletused. Tallinn: Varrak, lk 927–943.
- Kull, Kalevi 2001. Mis tähendab metsarahvas: looduse loodud eestlasest ja tema maastike keelest. – Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. (Pub-licationes Instituti Geographici Universitatis Tartuensis 91.) Toim Hannes Pa-lang, Helen Sooväli. Tartu: TÜ geograafia instituut, lk 95–103. <http://www.tlu.ee/~palang/2012/maastikuraamat.pdf>
- Lotman, Juri 1991. Kultuurisemiootika. Tekst–kirjandus–kultuur. Tlk Pärt Lias, Inta Soms, Rein Veidemann. Tallinn: Olion.
- Lotman, Juri 1999. Semiosfäärist. Koost ja tlk Kajar Pruul. Tallinn: Vagabund.
- Maran, Timo 2001. Mõtteid Kaplinski omailmast. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 181–184.
- Metsvahi, Merili 2015 (ilmumas). Estonian werewolf legends collected from the island of Saaremaa. – She-Wolf: A Cultural History of Female Werewolves. Toim Hannah Priest. Manchester: Manchester University Press, lk 24–40.
- Pallasmaa, Juhani 1994. Identity, intimacy and domicile. Notes on the pheno-menology of home. – Arkkitehti. Finnish Architectural Review, nr 1. http://www.arc.cmu.ac.th/e-learning/doc/0380_1999.pdf
- Rodaway, Paul 1994. Sensuous Geographies. Body, Sense and Place. London–New York: Routledge.
- Soovik, Ene-Reet 2013. Kodu käsitlused Jaan Kaplinski luules. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 12, lk 91–105.
- Tuan, Yi-Fu 1977. Space and Place. The Perspective of Experience. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Home and wayfinding. On Jaan Kaplinski's writings

Keywords: Jaan Kaplinski, home, human geography, environmental perception, wayfinding

The article observes the depiction of home as an intimately experienced spatial node in three works by Jaan Kaplinski: a collection of poetry entitled *Evening Brings Everything Back* (1985); a piece of poetic prose *Through the Forest* (1991); and a contemplation written in South Estonian dialect *Into the Forest and Back* (2014). The framework against which the texts are read is informed by the phenomenologically minded school of human geography (Yi-Fu Tuan), merged with insights from architecture (Juhani Pallasmaa) and semiotics (Juri Lotman, Kalevi Kull) as well as from points of convergence of sensory perception studies with anthropology (Tim Ingold) and geography (Paul Rodaway). The focus is on the scope and the shifting boundaries of the varying representations of home in the texts, with special attention being paid to the role of different senses and modes of perception in experiencing the home space. Additional topics touched upon include the home conceptualised as a mid-earth node on a vertical cosmic axis; the firmness

vs flexibility of the boundary between home and non-home in varying circumstances (changing of seasons; home in town as compared to home in the countryside) that are also discussed in relation with home, seen as essentially representing culture, and the forest, conceived of as the Other, nature *par excellence*. Finally, home also emerges as a set of places that is dynamically being brought into being by wayfinding among them.

Ene-Reet Soovik (b. 1968), lecturer at the Department of English, University of Tartu; editor of the journal Sign Systems Studies, ene-reet.soovik@ut.ee